

АНТИКОЛОНІАЛЬНІ ІДЕЇ КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА

Юлія ВЕЛИЧКОВСЬКА*аспірантка кафедри української і зарубіжної літератури
та методики навчання імені М. Максимовича ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

XIX століття – час активного пробудження національної свідомості української інтелігенції, відродження української культури. Попри різні перепони – це період акумулювання всіх національних сил в єдине ціле. У цей час активно розпочинають і здійснюють свою діяльність різноманітні угруповання, товариства та громади, які прагнуть відродити національну культуру, сприяють формуванню українців як нації в цілому. Русійною силою національного відродження стає інтелігенція.

У першій половині XIX століття активно розгортає свою діяльність Кирило-Методіївське братство, котре збирає навколо себе небайдужих до суспільно-національних справ українських інтелігентів.

Досліджуючи діяльність Кирило-Методіївського товариства, його вплив на свідомість українців, важко залишити поза увагою попередні напрацювання науковців. Чільна увага цьому питанню наділена в історичних, літературознавчих, філософських працях М. Возняка, О. Субтельного, П. Кузика, П. Гончарука, С. Козака, С. Єкельчика, Р. Симоненка, І. Дзюби, О. Доценко, Ю. Земського, Н. Побірченко, Л. Сорочук, О. Бігун і багатьох інших дослідників.

Проте, попри різне спрямування та чималу кількість наукових досліджень, все ж нерозглянутим залишається питання розкриття антиколоніальних ідей Кирило-Методіївського братства. Мета доповіді – висвітлення особливостей українського національного

відродження XIX століття, зокрема діяльності Кирило-Методіївського товариства, його впливу на зародження антиколоніальних ідей на теренах України.

Братство святих Кирила і Методія виникло наприкінці 1845 – на початку 1846 р. Його засновниками виступили чиновник канцелярії генерал-губернатора М. Гулак, історик М. Костомаров і студент Університету Св. Володимира М. Білозерський. Пізніше до товариства приєдналися поет Т. Шевченко, учителі П. Куліш і Д. Пильчиков, студенти О. Навроцький, О. Маркович, І. Посяда, Г. Андрузький, О. Тулуб і поміщик М. Савич. Усіх їх об'єднувала національна культурна ідея. За короткий проміжок часу близько 100 осіб підтримували дружні зв'язки із членами братства, що сприяло його популярності.

Світогляд братчиків формувався під впливом ідей романтизму, зокрема, звернення їх до історичного минулого українського народу, возвеличення його героїчної національної боротьби. Значний вплив на цей світогляд мала також творчість діячів Київської релігійно-філософської школи, яка на перше місце ставила любов до рідного оточення, миролюбство та повагу до інших народів. Увагу товариства також привертала ідея французьких філософів-утопістів, духовно-політичне відродження західної і південної гілки слов'ян. Зароджувалися мрії про єднання всіх слов'янських народів в одне ціле, щоб «брат з братом обнялися і проказали слова тихої любові

во віки віків» [11, с. 306–307]. Деякою мірою ці міркування братчиків були тісно пов'язані з тогочасною надзвичайно популярною ідеєю панславізму, яка репрезентувала себе як об'єднання всіх слов'янських племен в одну сім'ю, котра мала б розвивати в своєму середовищі християнську мораль і широко пристосувати її до тогочасного життя.

Поступово вибудовуючи власний світогляд, кирило-методіївці ставили за мету побудувати слов'янську федерацію на християнських засадах, ліквідувати кріпосне право, поширити освіту серед населення. З цього приводу В. Білозерський зазначав: «Ми думали, що коли народи слов'янські відчують особливу потребу братського єднання, то воно само собою повинно здійснитися, тому що іноземні держави побачать неможливість утримати моральне прагнення слов'янських племен і самі поступлять тим, чим заволоділи в часи бідуння, які переживали слов'янські народи в різні епохи» [9, с. 92]. Найвагомішу роль у побудові нового суспільства слов'ян братство відводило українцям як нації. «З історичних кривд і страждань українського народу, – зауважував І. Дзюба, – з невідповідності його становища його чеснотам вони виводили йому місію проведу у відродженні слов'янських народів, у створенні конфедерації слов'янських республік (альтернатива монархіям і деспотіям), що стане для всього людства зразком справедливого співжиття (цим, а також своєю «надконфесійністю» слов'янська ідея кирило-методіївців принципово протистояла московсько-гегемоністській і царистсько-православній ідеї російських слов'янофілів)» [4, с. 280].

Усі ці програмні положення Кирило-Методіївського братства були оформлені

і викладені у «Статуті Слов'янського Товариства св. Кирила й Мефодія. Головні ідеї», «Книгах битія українського народу» та в «Записці» В. Білозерського, що є поясненням до Статуту.

Статут товариства обіймав шість програмних положень:

1. «Духовне й політичне з'єднання Славян – це справжнє їх призначення, до якого вони повинні простувати».

2. «При з'єднанні кожне славянське плем'я повинно мати свою самостійність».

3. «Кожне плем'я повинно мати народний уряд і зберігати повну рівність горожан щодо їх походження, християнських віросповідань і становища».

4. «Уряд, законодавство, право власності й освіта в усіх Славян повинні ґрунтуватися на християнській релігії».

5. «При такій рівності освіта й чиста моральність повинні служити умовою участі в уряді».

6. «Повинен існувати спільний славянський конгрес із представників усіх племен» [2, с. 82].

Надзвичайно цікава для аналізу діяльності Кирило-Методіївського братства «Записка» В. Білозерського, що є своєрідним тлумаченням Статуту братства. Автор «Записки» засуджує і докоряє тим, хто, маючи у своїх руках владу, ще більше знущався зі слов'янських народів, особливо з українців. Єдиний шлях до подолання беззаконня автор вбачав у братерстві, єднанні всіх слов'ян, їх рівності. Допомогати в цьому повинні були, на думку автора «Записки», члени товариства, які поширювали серед населення «правильні ідеї».

Ідеї братства, котрі стосувалися найболючіших питань українського відродження – становлення українців як нації, розвитку рідної культури,

літератури, – найчіткіше та найяскравіше розкриваються у «Книгах битія українського народу», що вміщують у собі прокламації, написані М. Костомаровим, «До братів Українців» і «До Москалів і Поляків».

У програмних документах товариства досить чітко прослідковується думка про те, що, оскільки всі спроби українців досягти державно-політичної незалежності самостійно закінчувались поразкою, єдиним виходом для них, який дасть можливість позбавитись національного і соціального гніту, є спільна боротьба з іншими поневоленими слов'янськими народами. Проте ця спільна боротьба не повинна заважати розвитку кожної нації як самостійної й самобутньої. Кожен народ, зокрема й українці, має розвивати власну мову, культуру, традиції, не забуваючи про історію свого народу. Ці ідеї уособлювали антиколоніальне спрямування філософії братчиків, адже жоден із народів, на їхню думку, не повинен панувати над іншим. Найвагомішою була ідея рівності та братерства усіх слов'ян. З цього приводу у невеликій за обсягом відозві «До Москалів і Поляків» кирило-методіївцями зазначено, що для досягнення ідеї рівності слов'ян, створення кожним народом вільного державного утворення, котре не буде нічиєю колонією, українці, москалі та поляки в ім'я майбутнього об'єднання всієї Слов'янщини повинні забути про ненависть і міжусобні війни у минулому.

Досліджуючи діяльність представників таємного Товариства св. Кирила і Методія, варто зауважити, що, на думку Миколи Костомарова, Україна постійно прагла до рівноправного союзу з іншими слов'янськими народами не для панування над іншими, а для створення умов,

що дадуть можливість всім вільно і рівно розвиватись, не поступаючись власною національною ідентичністю. «Бо вона любила і поляків, і москалів як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись як один народ слов'янський с другим народом слов'янським, а ті два с третім, і було б три Речі Посполиті в однім союзі нерозділиво і несмісимо по образу Тройци Божой нероздільной і несмісимою, як колись поєднуються між собою усі народи слов'янські» [1, с. 257], – подібні думки М. Костомаров викладає не тільки в програмному статуті братства, але й у своїх подальших історичних працях («Богдан Хмельницький», «Мазепа»), намагаючись таким чином привернути увагу нашої інтелігенції до найболючіших питань історії свого народу. Як бачимо, М. Костомаров був прихильником не агресивної революційної боротьби з колонізаторською політикою Російської імперії на теренах України. Найдієвішим знаряддям боротьби він та його однодумці вважали освіченість і виховання нації. На їхню думку, людина освічена буде розвивати власний світогляд, відповідно, зможе протидіяти загарбницькій політиці інших держав, побудувати власне суспільство на принципах християнської моралі. Втілення цих ідей знаходимо у працях П. Куліша («Записки о Южной Руси», «Грамматика», «Куліш у пеклі»), а також у його діяльності як видавця, що, на думку С. Єфремова, «стала першою спробою систематичного видавництва для народу» (альманах «Хата», журнал «Основа»). Тому одним із найважливіших принципів побудови нового суспільства Кирило-Методіївське товариство вважало просвітництво найширших народних мас. Втілювати цей задум

члени братства прагнули за допомогою створення потрібної кількості шкіл на теренах України. Освітній напрям діяльності очолювали В. Білозерський і П. Куліш. Було розроблено проект створення сільських шкіл, який планувалося подати до Палати державних маєтків на затвердження. На думку братства, проект мав принести «істинну просвіту, на якій єдино ґрунтується народний добробут». Отже, на думку кирило-методіївців, тривала просвітницька діяльність і реформи здатні були повністю забезпечити успіх політичних і соціальних перетворень.

Проте були у братстві й ті, хто не погоджувався з освітньою тактикою боротьби українців проти колоніального режиму імперії. Представники так званого «радикального крила» братства (Т. Шевченко, М. Гулак, В. Андрузький) стверджували, що лише за допомогою революційних ідей можна боротися проти колонізатора України, соціального та національного гноблення українського народу. Найактивніше ці думки були втілені, зокрема, у поетичній творчості Т. Шевченка. Беручи активну участь у засіданнях таємного гуртка, він знайомить членів братства із такими своїми творами, як «Тарасова ніч», «Перебендя», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Розрита могила», «Сон (У всякого своя доля...)», «Єретик», «Великий льох», «Стоїть в селі Суботові», «Кавказ», «Холодний яр», «Заповіт», у яких найяскравіше відбиті погляди самого письменника, котрий у цей час активно обмірковував шляхи та засоби боротьби з московською колоніальною системою. Прислуховуючись до його антиколоніальних думок, члени товариства намагалися підтримувати громадянську позицію Шевченка. Дехто з дослідників творчості Т. Шевченка,

зокрема й І. Дзюба, зауважують, що думки та ідеї Кобзаря справили неабиякий вплив на створення програмних документів Кирило-Методіївського товариства («Книга буття українського народу», «Статут Слов'янського братства св. Кирила й Мефодія»).

Звертаючи увагу на різні погляди братчиків щодо подолання проблеми колонізаторського впливу сусідніх держав на Україну, створення нового федеративного утворення слов'ян, варто зауважити, що все ж таки кирило-методіївці спільно йшли до єдиної мети. Хоча М. Костомаров ретельно зосередився на проблемі федералізму та слов'янської єдності, Т. Шевченко закликав до соціальної та національної боротьби, а П. Куліш наголошував на розвитку культури, що активно відображено у їхній науковій і літературній спадщині. Лише завдяки поєднанню всіх цих ідей у цілісне вчення було отримано такі програмні документи кирило-методіївців, як «Книга буття українського народу» та «Статут Слов'янського братства св. Кирила й Мефодія». О. Субтельний з цього приводу зазначає, що розходження думок братчиків не слід перебільшувати, бо «членів товариства безсумнівно об'єднували спільні цінності й ідеали» і – найголовніше – «бажання покращити соціально-економічну, культурну і політичну долю України» [12, с. 361]. А «вульгаризаторську теорію «двох крил», згідно з якою діяльність кирило-методіївців зводилася до безкінечних суперечок у чітко окреслених межах двох антагоністичних течій, історичній науці накинули партійні можновладці» [5, с. 137], – підсумовує у своїй праці дослідник українофільського руху С. Єкельчик.

Загалом слов'янофільство кирило-методіївців значно відрізнялося від

російського слов'янофільства, а більше було схожим із чеським або ж із польським. Ця різниця полягала в тому, як зауважує П. Кузик, що «... на противагу російському варіантові об'єднання – «слов'янські струмки зіллються в російське море» (О. Пушкін), кирило-методіївці висунули зовсім іншу форму слов'янського союзу. Йдеться, фактично, про ідею створення добровільної федерації рівних слов'янських націй (яку згодом удосконалив М. Драгоманов, а ще пізніше спробувала втілити в життя Центральна Рада)» [8, с. 20]. Ця слов'янофільська ідея створення союзу слов'ян повністю була наповнена антиколоніальним змістом, бо кирило-методіївці ще з початку створення свого братства заперечували панування одного слов'янського народу над іншим. Це й відрізняло значною мірою членів братства від слов'янофільських ідей представників інших націй. Із цього приводу І. Дзюба зауважив, що «тут були ідеї, зовсім не чужі для «класичного» слов'янофільства, ідеї демократичні й об'єктивно революційні на той час – ідеї соціальної рівності та політичної свободи, гостре засудження самодержавства і панства, експлуатації, закріпачення України, слова гніву на адресу царизму; схвальна згадка про декабристів, ідея федеративної республіки» [3, с. 347]. Отже, погляди кирило-методіївців та слов'янофілів у низці питань можна вважати не лише відмінними, на думку С. Єскельчика, а й антагоністичними.

Цю ж особливість українського слов'янофільства відзначав і начальник жандармського управління граф О. Орлов, який у доповідній записці імператорові Миколі I наголошував на загрози для майбутнього імперії розвитку подібних настроїв: «У Києві та Малоросії

слов'янофільство перетворюється на українофільство. Там молоді люди з ідеєю об'єднання слов'ян поєднують думки про відновлення мови, літератури і звичаїв в Малоросії, доходючи навіть до мрій про повернення часів минулої вольниці і гетьманщини... думки ... про відновлення народності їх батьківщини можуть повести малоросіян, а за ними і інших підвладних Росії народів до бажання існувати самобутньо» [1, с. 309]. Тобто Кирило-Методіївське братство з кожним днем своєї діяльності становило все більшу загрозу для знищення панування Російської імперії на теренах України. Своїми антиколоніальними ідеями братство приваблювало до себе значну частину української інтелігенції, котра починала розуміти не лише своє становище у суспільстві, але й завдання для праці над пробудженням збайдужілого народу. Така активна діяльність товариства аж ніяк не могла бути не поміченою серед освіченого населення Російської імперії. Звичайно ж, відповідь на неї не забарилася: через 15 місяців від дня створення Кирило-Методіївське братство припинило своє існування.

У 1847 р. цар Микола I після доповіді йому III відділом матеріалів про Кирило-Методіївське товариство звелів, окрім іншого: «12) Напечатание сочинения Шеченка «Кобзарь», Кулиша «Повесть об украинском народе», «Украина» и «Михайло Чернишенко», Костомарова «Украинские баллады» запретить и изъять из продажи. 13) Цензорам, дозволившим печатать упомянутые сочинения, сделать строгий выговор... и от министра просвещения предписать вообще цензорам обращать на труда литераторов более строгое внимание» [6, с. 43]. Як бачимо, своїм прикладом братчики показали слов'янським народам загалом

і українцям зокрема можливість спротиву колонізаторській політиці тогочасної Російської імперії. Кирило-методіївці зуміли дати активний поштовх створенню пізніших наукових і літературних праць, які були спрямовані на пробудження національної свідомості нашого народу, її антиколоніальної спрямованості.

«Із середини ХІХ ст. для не засліплених офіційною пропагандою російських учених наростало розуміння, зокрема на тлі нових політичних подій (діяльність Кирило-Методіївського товариства, українофільський рух), що «малороси» – це окремий народ, з власною історією. А раз нема карамзінської «общеруської народності», то не було общеруської історії. Постає питання про час виникнення «малоросів» і «великоросів», про місце в їхній спадщині Київської держави» [10, с. 29], – зауважує у своїй праці Є. Наконечний.

Історик О. Субтельний зазначив, що Кирило-Методіївське товариство не лише явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку, а й привернуло увагу царського уряду (що доти намагався розіграти карту українофільства проти польських культурних впливів в Україні) до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості нашого народу; ліквідація товариства дала сигнал до наступу антиукраїнської політики і ознаменувала початок довгої безупинної антиколоніальної боротьби української інтелігенції з російським царатом [12, с. 297–299].

Отже, досліджуючи діяльність Кирило-Методіївського товариства, зокрема культурно-просвітницьку, неможливо обходити увагою таке питання, як антиколоніальне спрямування ідей братчиків,

оскільки воно є невід’ємною складовою історичної значущості кирило-методіївців у формуванні української національної державності, історичної, культурної і літературної спадщини нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко М. П. Кирило-Методіївське товариство: філософські та культурологічні ідеї національної самосвідомості та державотворення / М. П. Бойко. – Дніпродзержинськ: Вид. ДДГУ, 2006. – 452 с.
2. Возняк М. Кирило-Методіївське братство / М. Возняк. – Львів, 1921. – 238 с.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко: життя та творчість / І. Дзюба. – 2-ге вид., доопр. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
4. Дзюба І. Україна–Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин / За науковою ред. О. П. Лановенка. – К.: Стило, 2001. – 476 с.
5. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ ст. / С. Єкельчик. – К.: К. І. С., 2010. – 272 с.
6. Ільєнко І. В пазурах у двоглавого: Українство під царським гнітом (1654–1917) [Текст] / І. О. Ільєнко. – К.: ТОВ «РИФ», 1998. – 254 с.
7. Костомаров М. Книги буття українського народу. «Закон Божий» / М. Костомаров. – К., 1991. – 40 с.
8. Кузик П. Слов’янофільство: двобій націоналістичної та шовіністичної ідеологій (український, російський і польський досвід) / П. Кузик // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 6. – С. 19–29.
9. Матеріали до історії Кирило-Методіївського братства. Признання кирило-методіївців. – К., 1914. – 158 с.
10. Наконечний Є. П. Українське ім’я: Чому русини стали українцями / Є. П. Наконечний. – Львів, 2001. – 400 с.
11. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1993. – Т. 2. – 606 с.
12. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.